

FALIBILIZMUS V KONCEPCII CH. S. PEIRCEA

ZITA BAJÚSZOVÁ, Filozofický ústav SAV, Bratislava

BAJÚSZOVÁ, Z.: Fallibilism in the Conception of Ch. S. Peirce
FILOZOFIA 62, 2007, No 4, p. 304

The paper tries to show, how fallibilism and necessity are related to each other in the philosophy of Ch. S. Peirce. Fallibilism as an epistemological doctrine is grounded in the idea, that there are no definitely valid propositions. Then, however, the approval of the existence of necessary conclusions in mathematics equals claiming that Peirce's philosophy embodies a contradiction. The author argumentation is, that the latter is illusionary: in fact there does exist such an interpretation of Peirce's philosophy, which enables fallibilism and necessity to coexist without any contradiction.

Keywords: Fallibilism – Necessity – Belief – Necessary conclusions – Pure mathematics

Úvod. Falibilizmu ako epistemickej doktríny sa len ťažko dostávalo uznania. Ešte aj v súčasnosti sa nájdu filozofi, ktorým sa javí ako príliš skeptický, prípadne mu vyčítajú solipsizmus. Ch. S. Peirce však nepatrí medzi filozofov, ktorí považujú teóriu falibilizmu za útok na možnosť poznania skutočnosti. Práve naopak, proklamovaním tejto doktríny sa snažil dokázať, že neustále kritické preverovanie našich hypotéz môže prispieť k rastu poznania. Jeho filozofické dielo je značne rozsiahle a snaha o vypracovanie koncepcie falibilizmu predstavuje len jednu z jeho častí. Peirce sám seba označoval za „dôsledného falibilistu“, dokonca tak dôsledného, že na margo kritiky, ktorá mu vyčítala, že si vôbec nie je istý svojimi vlastnými závermi, povedal, že to bolo jediné uznanie, ktorého sa mu v živote dostalo. Pozornosti filozofov zaoberajúcich sa jeho dielom však neušlo, že jeho aplikovanie falibilizmu nebolo až také precízne. Ide konkrétne o rozšírenie falibilizmu do oblasti matematiky. V jeho diele totiž práve v súvislosti s matematikou môžeme nájsť tvrdenia, ktoré hovoria o vyvodzovaní nevyhnutných záverov. Ako je však v rámci falibilizmu možné hovoriť o nevyhnutnosti? Sú falibilizmus a nevyhnutnosť kontradiktórické, alebo možno nájsť takú interpretáciu Peirceovho diela, v ktorej budú falibilizmus a nevyhnutnosť koexistovať? To sú otázky, ktoré si kladieme, a naším cieľom bude aspoň naznačiť intencie, v ktorých by bolo možné na ne odpovedať.

Falibilizmus v koncepcii Ch. S. Peircea. Falibilizmus je epistemická doktrína, ktorá tvorí základ Peirceovej teórie poznania. „Je vyjadrením presvedčenia, že absolútna určitosť, presnosť, istota a nepochybnosť nie sú a nemôžu byť charakteristikou ľudského poznania, aj keď – historicky vzaté – ľudské poznanie k nim limitne, t. j. v podobe nekonečných aproximácií, smeruje“ ([5], 766). Z tohto hľadiska je teda každé poznanie, ktoré dosiahneme, iba hypotézou (a to aj poznanie formulované vo forme zákona) a podlieha ne-

ustálemu preverovaniu. Hypotéza môže síce následne nadobudnúť formu viery¹ (a stáva sa teda pre nás, aspoň dočasne, pravdivou), ale každý vedec, ako tvrdí Peirce, by mal byť k sebe dostatočne úprimný a pripustiť, že jeho viera je pravdepodobne omylom, keďže nie je možné, aby sme vo veci svojej viery dosiahli úplnú istotu. „Sú tri veci, ktoré prostredníctvom usudzovania nedosiahneme, menovite, absolútnu istotu, absolútnu presnosť, absolútnu univerzálnosť“ ([1], 1.141). „A ak presnosť, istotu a univerzálnosť nemôžeme dosiahnuť usudzovaním, určite nie je žiadny iný spôsob, ako by ich bolo možné dosiahnuť“ ([1], 1.142). Z týchto Peirceových tvrdení vyplýva, že nikdy (ani s najväčšou pravdepodobnosťou) nedokážeme uznať žiadnu z našich vier za definitívne platnú, pretože nemáme žiadny spôsob, ako by sme sa k niečomu takému mohli dopracovať. V neposlednom rade nemáme k dispozícii ani žiadne kritérium, na základe ktorého by sme niečo také mohli tvrdiť. Peirce túto skutočnosť formuluje veľmi priamočiaro a striktné: „Nikdy si nemôžeme byť ničím absolútne istí“ ([1], 1.147).

Okrem viery však existuje aj iný stav mysle, a tým je pochybnosť. V článku *The Fixation of Belief* [2] definuje Peirce pochybnosť ako stav nepokoja, z ktorého sa chceme vymaniť, a tým sa dostať späť do stavu viery. Pochybnosť a viera spolu koexistujú, a to tak, že pochybnosť nás núti prehodnocovať naše viery, t. j. nabáda nás skúmať. Práve pochybnosť, keďže nadobúda stav spochybnenej viery, je v poznaní motivačným faktorom. Viera naopak vytvára zvyk, podľa ktorého sme síce schopní konať, ktorý však nestimuluje našu myseľ k činnosti (aspoň nie k tej, ktorú by sme mohli označiť ako „výskumnú“).

Snaha o aplikovanie pragmatizmu² aj v teórii poznania priviedla Peircea k myšlienke, že význam vedy spočíva v jej prepojení s reálnou skúsenosťou. Tak aj viery, ktoré človek formuluje, vznikajú zo skúsenosti, pričom pod skúsenosťou sa tu chápe práve prechod zo stavu pochybnosti do stavu viery. „Nič mimo sféry nášho poznania nemôže byť naším cieľom, pretože nič, čo nepôsobí na myseľ, nemôže byť motívom mentálneho úsilia. Udržateľné môže byť maximálne to, že hľadáme vieru, o ktorej si myslíme, že je pravdivá. Ale my si o každej z našich vier myslíme, že je pravdivá...“ ([2], 150).

Ako sme videli, tieto viery môžu byť jediným výsledkom nášho skúmania, pričom skúmanie musí 1. začať reálnou pochybnosťou, ktorá je schopná stimulovať našu myseľ k činnosti (to je jeden z dôvodov, prečo Peirce kritizuje Descarta a jeho požiadavku univerzálnej skepsy. Nemôžeme začínať absolútnym pochybovaním, pretože na začiatku pochybovania musí byť viera, ktorá má svoj pôvod v skúsenosti. Keď človek začne pochybo-

¹ V pragmatizme je dôležité rozlišovať medzi termínmi *viera* a *presvedčenie* (v angličtine ide o termíny *belief* a *faith*). Viery sú relatívne stabilné postoje, ktoré len veľmi ťažko podliehajú zmenám, kým presvedčenia sú postoje, ktoré sa menia ľahšie a častejšie. Peirce používa termín *belief*, ktorý prekladáme ako viera, keďže na tom, čo Peirce nazýva *belief*, je postavené naše vedecké skúmanie. Musí ísť teda o relatívne stabilný postoj, ktorý síce podlieha preverovaniu, ale o ktorom na začiatku skúmania nepochybujeme. A prekladáme ho tak aj preto, že sám Peirce v eseji *How to Make Our Ideas Clear* [3] píše: „Pochybnosť a viera (Belief), obidve tieto slová sa používajú vo vzťahu k náboženským a iným vážnym diskusiám. Ale ja ich tu používam na označenie začiatku každej otázky bez ohľadu na to, akej malej alebo veľkolepej, ako aj na označenie jej výsledku“ ([3], 164). To, že poukazuje na použitie tohto termínu vzhľadom na náboženstvo, nás oprávňuje prekladať termín *belief* ako vieru, keďže v slovenskom jazyku sa na tieto účely používa práve tento výraz (napr. hovoríme o katolíckom vierovyznaní, príslušenstve k nejakej viere a pod.).

² Pragmatizmus v teórii poznania sa týka hlavne aplikácie novej metódy poznania, založenej na experimente a skúsenosti. Vychádza z myšlienky, že naša predstava praktických dôsledkov, ktoré sa vzťahujú na nejaký pojem, je celým pojmom tohto objektu.

vať, má na to opodstatnený dôvod, nerobí to vďaka karteziánskej maxime); 2. začať tvrdeniami, o ktorých nepochybujeme (a teda sú pre nás vierami), pričom to nemusia byť len tvrdenia, ktoré sú všeobecne uznávané ako definitívne platné a nespochybniteľné. „Ak premisy nie sú spochybniteľné, sú to tie najpriateľnejšie premisy“ ([2], 151); 3. musí sa týkať takého predmetu skúmania, o ktorom máme stále pochybnosti. Myšlienkový proces týkajúci sa tohto predmetu končí vo chvíli, keď sa stratí pochybnosť. To sú niektoré z podmienok, ktorými sa vedecká metóda odlišuje od metód nevedeckých, resp. predvedeckých,³ a práve vďaka vedeckej metóde, založenej na princípoch falibilizmu, rešpektujúc uvedené podmienky skúmania môžeme v konečnom dôsledku rozptýliť naše pochybnosti.

Z toho, čo sme povedali o falibilizme, by však mohlo vyplývať, že falibilizmus je len iným pomenovaním pre skepticizmus, ale nie je to tak. Naše pochybnosti môže totiž rozptýliť iba metóda, ktorá neurčuje viery ničím ľudským, ale nejakou vonkajšou skutočnosťou, nezávislou od nášho myslenia. Vonkajšou skutočnosťou je potom to, čo ovplyvňuje každého človeka, a hoci na každého človeka môžu tieto vplyvy pôsobiť rôzne, metóda by mala zabezpečiť, aby závery boli rovnaké. „Taká je metóda vedy. Jej fundamentálna hypotéza, preformulovaná do priateľnejšieho jazyka, znie takto: Existujú reálne veci, ktorých charakter je celkom nezávislý od našich názorov na ne; tieto reálie pôsobia na naše zmysly podľa regulárnych zákonov a napriek tomu, že sú naše vnemy také rozličné ako naše vzťahy k predmetom, môžeme uvažovaním a využitím výhody zákonov percepcie zistiť, ako veci naozaj pravdivo sú; ktorýkoľvek človek, ak má dostatočnú skúsenosť a dôkladne o nej uvažuje, dôjde k jedinému pravdivému záveru“ ([2], 156). Peirceova koncepcia teda nesklzáva do skepticizmu, pretože sám chápe realitu ako to, čo môžeme poznávať a poznať. Tvrdí, že „je nefilozofické predpokladať, že by skúmanie akejkoľvek položenej otázky (ktorá má jasný zmysel), neprinieslo (ak by toto skúmanie dostatočne pokročilo) jej riešenie,“ ([3], 178). Môžeme teda konštatovať, že falibilizmus je epistemická doktrína, ktorá stojí medzi skepticizmom a dogmatizmom.

Falibilizmus a nevyhnutnosť. Doteraz sa zdalo, že falibilistická koncepcia epistemológie predstavuje pre Peircea koncepciu, ktorá by sa mala vzťahovať na akúkoľvek činnosť človeka, resp. mala by byť aplikovaná na všetky oblasti, v ktorých sa (tvorivá vedecká) činnosť človeka prejavuje. Problém je však v tom, že Peirce bol veľmi zdržanlivý, čo sa týka rozšírenia falibilizmu do oblastí (čistej) matematiky a logiky, a na mnohých miestach jeho súborného diela *Collected Papers* [1] (ďalej CP) sa môžeme dočítať o matematických záveroch (conclusions), ktoré sú podľa neho nevyhnutné. Napríklad v 4. knihe píše: „... matematika sa zaoberá výhradne hypotetickým stavom vecí a netvrdí nič o faktických veciach; a ani sa neočakáva, že by sa nevyhnutnosť jej záverov vysvetľovala“ ([1], 4.232). V konečnom dôsledku definuje matematiku ako vedu, ktorá vyvodzuje nevyhnutné závery [1]. Otázka teda znie: Ako možno zosúladiť východiská falibilizmu s tvrdeniami o matematických záveroch, ktoré sú nevyhnutné?

K tejto otázke môžeme pristupovať z dvoch strán. Buď budeme predpokladať, že nevyhnutnosť matematických záverov vyplýva z nevyhnutne pravdivých premís (tu vychá-

³ Predvedeckými metódami sú: 1. metóda upevňovania viery, ktorá býva označovaná aj ako metóda upnutosti, keď sa človek snaží za každú cenu pridržiavať svojich názorov; 2. metóda autority, keď človek prijíma cudzie názory a slepo sa im podriadiť a 3. metóda a priori, keď človek prijíma to, o čom si myslí, že by tomu mal veriť, nie však to, čo je v súlade s jeho skúsenosťou.

dzame z pravidla, že ak sú nevyhnutné premisy, bude z nich za predpokladu zachovania správneho postupu odvodu vyplývať záver, ktorý je tiež nevyhnutný), alebo budeme predpokladať, že ide o nevyhnutnosť logického vyplývania. Prvý predpoklad sa týka výrokov o objektoch matematiky (keďže základné premisy, resp. axiómy matematiky sa týkajú práve týchto objektov), druhý sa týka logického usudzovania. Peirce pristupuje k problematike nevyhnutnosti v matematike z oboch strán.

Začnime prvým predpokladom. Vráťme sa teraz k jeho CP, konkrétne k 1. knihe, kde sa okrem iného môžeme dočítať: „Ľudia by sa ma mohli opýtať, či hovorím, že nie je celkom isté, že $2 \times 2 = 4$, ba dokonca že to azda nie je celkom exaktné! Ale bolo by nepochopením tejto teórie, keby sme predpokladali, že to znamená, že 2×2 možno nie je presne 4. Ako som už poznamenal, nie je mojím zámerom pochybovať o tom, že ľudia obyčajne dokážu počítat' presne... [falibilizmus] len hovorí, že ľudia nemôžu, pokiaľ ide o otázky skutočností, dosiahnuť absolútnu istotu. Čísla sú iba systémom mien navrhnutých ľuďmi za účelom počítania. Je záležitosťou faktu, že v izbe sa nachádzajú dvaja ľudia. Je záležitosťou faktu, že každá osoba má dve oči. Je záležitosťou faktu, že v onej miestnosti sú štyri oči. Ale povedať, že ak sú v miestnosti dvaja ľudia a každá osoba má dve oči, tak tam budú štyri oči, nie je tvrdenie faktu, ale tvrdenie o systéme čísel, ktorý je našim vlastným výtvorom“ ([1], 1.149). Ako s tým teda súvisí tvrdenie, že matematické závery sú pravdivé nevyhnutne? V prípade, že hovoríme o tvrdeniach, ktoré sú falibilné, hovoríme o tvrdeniach o predmetoch a javoch, ktoré existujú nezávisle od nás, ktoré jednoducho existujú tak a tak. Naše skúmanie smeruje potom k takejto realite. Matematika má však vlastné objekty skúmania, ktoré sú, podobne ako spomínaný systém čísel, našim vlastným výtvorom. Ako hovorí Peirce, matematika je hypotetická veda, pretože sa zaoberá hypotetickým stavom vecí, a teda nie je záležitosťou faktu. „Najabstraktnejšia zo všetkých vied je matematika... pretože všetci matematici teraz jasne vedia, že matematika sa zaoberá čisto hypotetickými otázkami“ ([1], 1.53). Je teda zrejmé, že Peirce priznáva objektom matematiky iný ontologický status ako objektom reality.

V súvislosti s charakteristikou možnosti ako opaku nevyhnutnosti uvádza Peirce dve možné charakteristiky. Nás bude zaujímať tá druhá, v ktorej vychádza z Leibnizovej koncepcie dvoch právd: pravdy faktu a pravdy usudzovania. Podľa nás by pri riešení otázky vzťahu falibilizmu a nevyhnutnosti v Peirceovej filozofii mohlo byť toto rozdelenie kľúčové. „Vo sfére matematiky [a] logiky... neexistuje žiadna možnosť v prísnom slova zmysle; všetko, čo existuje, existuje nevyhnutne. Vo fyzikálnej a praktickej sfére, ktorá prichádza do kontaktu s priestorom a časom sveta, má myšlienka možnosti voľnú cestu“ ([1], 6.366). S veľkou mierou abstrakcie môžeme tvrdiť, že závery (čistej) matematiky, abstrahujúcej od reálneho sveta, sú nevyhnutné, keďže sa týkajú objektov, ktoré sú konštrukciou našej vlastnej mysle. Táto skutočnosť vyplýva už zo samotnej povahy (čistej) matematiky, ktorej „jedínym cieľom je odkrývať nie to, ako veci aktuálne sú, ale ako by mohli byť – ak nie v našom univerze, tak v nejakom inom“ ([1], 5.40). „Matematika skúma, čo je, a čo nie je logicky možné, bez toho, aby zaručovala aktuálnu existenciu“ ([1], 1.184). Na základe toho by sme sa mohli mylne domnievať, že ide o psychologizáciu vedy, no nie je to tak. Keď totiž hovoríme o konštruktoch ľudskej mysle, máme na mysli logické konštrukty, podliehajúce určitým zákonom, a nie subjektívne predstavy ambiciózných vedcov. Peirce postuloval svoju teóriu falibilizmu ako epistemickú doktrínu. Mohol teda odmietat' epistemickú nevyhnutnosť, z čoho ale nevyplýva, že musel odmietnuť aj nevyhnutnosť logickú.

Ako sme už spomenuli, druhý predpoklad sa týka samotného logického usudzovania. Peirce tvrdil, že (čistá) matematika využíva výlučne deduktívne usudzovanie, ktoré považuje za základný typ sylogizmu. Práve dedukcia, ktorá je analytická alebo explikatívna, zaručuje nevyhnutnosť záverov. „Nevyhnutné dedukcie... tvrdia, že pravdivé premisy musia vždy produkovať pravdivé závery“ ([1], 2.267). „... dôvod spočíva v tom, že fakty prezentované premisami by nemohli byť pravdivé za žiadnych predstaviteľných podmienok bez zahrnutia pravdy záveru, ktorý je preto prijímaný s nevyhnutnosťou formy“ ([1], 2.778). Nevyhnutnosť matematických záverov môže teda vyplývať jednak z odlišného ontologického statusu matematických objektov, na ktoré sa výroky (čistej) matematiky na rozdiel od objektov reality vzťahujú, a jednak z formy deduktívneho usudzovania, ktorá túto nevyhnutnosť matematických záverov zaručuje.

S. Haacková, jedna z tých autorov a autoriek, ktorí/é upozornili na rozpor falibilizmu a nevyhnutnosti v Peirceovej filozofii, v článku *Falibilism and Necessity* [4] však tvrdí, že takéto vysvetlenie privilegovaného postavenia matematických záverov nie je uspokojivé alebo aspoň nevysvetľuje vzájomnú koexistenciu nevyhnutnosti a falibilizmu. Jej argumentácia je postavená na snahe postulovať také tvrdenie o falibilizme, ktoré by zahrnovalo aj nevyhnutnosť. Dospieva k nasledovnému tvrdeniu:

„(p)(~ L (Bp → p) v MB ~ p)

– pre všetky p, buď nie je nevyhnutné, že ak veríme, že p, tak p, alebo je možné, že by sme mohli veriť, že ~ p, alebo, ak jestvujú propozície, pre ktoré platí, že ak im veríme, (tak) sú pravdivé, potom sme schopní neveriť im“ ([4], 52). Haacková videla nevyhnutnosť v samotnom procese, keď sa niečo, čomu veríme, stáva pre nás nevyhnutným (alebo nevyhnutne pravdivým). Pre matematické závery by to potom znamenalo: Napriek tomu, že by boli chybné, boli by sme schopní veriť, že tieto závery sú nevyhnutné, takže by sme boli schopní uveriť aj matematickým nepravdám, resp. považovať za nevyhnutné aj matematické nepravdy. Aj keď musíme uznať, že je to jeden zo spôsobov, ako do falibilizmu infiltrovať nevyhnutnosť, podľa nás Peirce nehovoril o takto „epistemologicky“ chápanej nevyhnutnosti. Za dôležitý moment v tomto spore naopak považujeme odpoveď na otázku: Aký ontologický status prisudzoval Peirce matematickým objektom?

Záver. K vymedzeniu nevyhnutnosti v rámci teórie falibilizmu u Peircea nemožno teda pristupovať len z hľadiska epistemológie, ale treba zohľadniť aj logické a ontologické aspekty jeho filozofie. Práve tieto aspekty by nám potom mohli pomôcť určiť, aké miesto zastávala nevyhnutnosť v jeho filozofii matematiky, bez toho, aby sme falibilizmus a nevyhnutnosť museli považovať za kontradiktórické.

LITERATÚRA

- [1] PEIRCE, CH. S.: *Collected Papers*. Editorial Introduction by John Deely to the electronic edition of The Collected Papers of Charles Sanders Peirce reproducing. Vols. I – VI ed. Charles Hartshorne and Paul Weiss. Cambridge, MA: Harvard University Press 1931 – 1935, Vols. VII – VIII ed. Arthur W. Burks (same publisher 1958), 1994.
- [2] PEIRCE, Ch. S.: The Fixation of Belief. In: *Peirce on Signs*. Edited By James Hoopes. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press 1991.

- [3] PEIRCE, Ch. S.: How to Make Our Ideas Clear. In: *Peirce on Signs*. Edited By James Hoopes. Chapel Hill and London: The University of North Carolina Press 1991.
- [4] HAACK, S.: Fallibilism and Necessity. In: *Synthese*, roč. 41, 1979, č. 1.
- [5] MIHINA, F.: Abdukcia – súčasť fallibilistickej koncepcie poznania Ch. S. Peircea. In: *Filozofia*, roč. 55, 2000, č. 10.

Mgr. Zita Bajúszová, doktorandka
Filozofický ústav SAV
Klemensova 19
813 64 Bratislava 1
SR
zbajuszova@hotmail.sk

POZVÁNKA NA PREDNÁŠKU

Slovenské filozofické združenie pri SAV spolu s Filozofickým ústavom SAV

vás pozýva na prednášku

**Catherine Chaliar: Teologicko-politická otázka – Spinoza
ako čitateľ Maimonidesa**

Prednáška sa bude konať **17. mája 2007**, t. j. vo štvrtok, o **15.00 hod.**
v zasadačke THS na Klemensovej ulici 19 v Bratislave